

Ірина Розман,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет
(м. Мукачево)

Iryna Rozman,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Mukachevo State University
(Mukachevo)
rozmanii@ukr.net

УДК 159.923

ПСИХОЛОГІЯ ПЕРСОНОЛОГІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ТА ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПЕРСОНАЛІЙ

PSYCHOLOGY OF PERSONOLOGY AS A SOURCE AND TOOL FOR STUDY OF PEDAGOGICAL PERSONNELS

У статті проаналізовано роль, значення, потенційні можливості використання психологічного компонента персонології як чинника та науково-методологічного інструмента вивчення педагогічної персоналії. Розкрито суть персонології як міждисциплінарного наукового напрямку, в якому переплелися проблеми філософії, психології, соціології, етики, природничих, медичних наук. Зазначено, що біограф має бути персонологом, щоб уміти глибше виявляти, аналізувати, розуміти складний внутрішній світ досліджуваної персоналії.

Ключові слова: педагогічна персоналія, персонологія, структурно-особистісний аналіз, З. Фройд, К. Г. Юнг, Е. Фромм, Е. Еріксон, О. Лазурський.

The article analyzes the role, significance, potential opportunities use of the psychological component of personology as a factor and a scientific and methodological tool for the study of pedagogical personalities. The essence of personology as an interdisciplinary scientific direction, which intertwined the problems of philosophy, psychology, sociology, biology, ethics, natural sciences, medical sciences, was revealed. It is shown that every biographer must be a personologist in order to be able to deeply identify, analyze, understand the complex inner world of the person under study. As an effective scientific and methodological tool for the realization of this problem, the ideas of famous personologists, representing various branches of humanitarian sciences, were actualized (Z. Froid, K. G. Yunh, E. Fromm, E. Erikson, K. Rodzhers, H. Ollport, O. Lazurskyi and etc.). It is found out that the methodology of structural and personal analysis developed in personology is oriented on the complex integrative approach to the study of pedagogical personality, which involves taking into account as a general, characteristic to all people, and its own unique «design». The synthesis of this scientific experience has allowed to design an approach that involves the sequential study of: a) socially predetermined properties and qualities of a person (worldview, orientation of interests, moral characteristics); b) biologically predetermined human parameters (temperament, destinies, instincts, etc.); c) the specifics of individual mental states of a person (for example, the ability to remember, etc.); d) intellectual, educational, professional experience of the person (knowledge, abilities, skills, habits).

Keywords: pedagogical personality, personology, structural-personal analysis, Z. Froid, K. G. Yunh, E. Fromm, E. Erikson, O. Lazurskyi.

В статье анализируется роль, значение, потенциальные возможности использования психологического компонента персонологии как фактора и научно-методологического инструмента изучения педагогической персоналлии. Раскрыта суть персонологии как междисциплинарного научного направления. Показано, что каждый биограф должен быть персонологом, чтобы уметь глубже анализировать, понимать сложный внутренний мир исследуемой персоналлии.

Ключевые слова: педагогическая персоналлия, персонология, структурно-личностный анализ, Фрейд, К. Юнг, Э. Фромм, Э. Эриксон, А. Лазурский.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Феномен персонології складний, багатоаспектний, має різні підходи і тлумачення. У цьому дослідженні вона розглядається як інтегральний напрям психології особистості, що ґрунтується на міждисциплінарних дослідженнях людини в її гносеологічних, онтологічних і культурних вимірах. Засновником персонології вважається американський психолог Г. Мюррей (1893-1988). Вона одержала розвиток у другій половині ХХ ст. у західних країнах, а в 1990-х рр., зокрема як клінічна персонологія, почала поширюватися і на пострадянськом просторі.

Доволі продуктивним науково-методологічним інструментом для дослідження педагогічних персоналій, що є одним з пріоритетних завдань сучасної історико-педагогічної науки в Україні, є напрям (аспект) персонології, який охоплює психологічні концепції гуманістичної особистості. Він містить сукупність цінних ідей, теорій, підходів,

принципів вивчення особи, зокрема педагога як історичної персоналії, в її цілісних структурних типологічних і динамічних характеристиках. Саме в персонології переплелися проблеми філософії, психології, соціології, біології, етики, природничих і медичних наук, які зі своїх позицій вивчають людську особистість, її психічні стани.

Формування мети статті. Мета статті – розкрити роль, значення, потенційні можливості використання психологічного компонента персонології як чинника та науково-методологічного інструмента вивчення педагогічної персоналії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

У схематичному, спрощеному вигляді науковці позначають історичний розвиток учення про особистість періодами, суголосними із цивілізаційними епохами: 1) доба Античності, Середньовіччя, Відродження, коли формуються знання про темперамент, характер, особистісні типології тощо; 2) донауковий період, що тривав до кінця XIX ст., коли продукувалися численні теорії пояснення феномену особистості; 3) науковий етап XX – початок XXI ст., що позначився фундаментальними дослідженнями психології особистості, які пояснюють її риси, характеристики тощо [8, с. 15-52].

Першою науковою працею з персонології вважають вступну статтю у книзі «Сучасні психопати» (1890). Її автор, француз А. Кульєра, закликав глибше осмислювати психіку досліджуваної особи, оскільки саме вона, з одного боку, виразнює життєві перипетії формування і становлення людини, з іншого, істотно впливає на її суспільну діяльність, зокрема характер і вектори творчих і наукових пошукувань тощо [текст див.: 8, с. 30-31].

З означених позицій проводимо думку, згідно з якою кожен біограф має бути / стати персонологом, щоб уміти глибше виявляти, аналізувати, розуміти складний внутрішній світ досліджуваної персоналії. Це дає важливий ключ до вивчення її життєдіяльності як складного, багатовимірного феномену. Як ефективний науково-методологічний інструмент реалізації цих завдань актуалізуємо ідеї визначних персонологів, що представляли різні галузі гуманітаристики.

Попри всю суперечливість, продуктивною пізнавальною концепцією особистості залишається вчення З. Фрейда (1856-1939), яке дозволяє заглибитися у винятковість внутрішнього світу кожної людини. Ідеї «батька психоаналізу» про рівні свідомості особистості (свідоме, підсвідоме, несвідоме), стадії і чинники її формування [див.: 9 та ін.] дають дослідникові важливі орієнтири для виявлення мотивів і вивчення характеру, темпераменту, інших психологічних рис, властивостей, які впливали і визначали, стимулювали й гальмували творчу й професійну діяльність особи.

У такому ж ключі становить інтерес вчення послідовника і першого критика З. Фрейда, австрійського психолога А. Адлера (1870-1937) – засновника індивідуальної психології («особистісної теорії особистості»), що базується на постулаті про невіддільність індивіда від соціуму. Його вважають «провісником гуманістичної психології», адже він обґрунтував ідею про гармонійну самодостатню особистість як «архітектора власного життя» та принципи, що визначають її життєдіяльність: почуття неповноцінності й компенсації; стиль життя; соціальний інтерес; творче «Я»; прагнення до домінування як основна мотивація і закон життя особистості тощо [1]. Такий підхід є корисним при вивченні педагогічної персоналії як творчої особистості, громадсько-освітнього діяча тощо.

В означеному плані відзначаємо теорію фундатора психоаналітики К. Г. Юнга (1875-1961). Обґрунтованим поняття «інтроверсія» і «екстраверсія», що визначають енергію особистості, спрямовану, відповідно, до її внутрішнього або зовнішнього світу, та чотири основні психологічні функції (мислення, чуттєвість, почуття, інтуїція) окреслюють базові контури творчої і суспільної діяльності непересічних особистостей, інтелектуалів [11].

Визначаючись у підходах до вивчення життєдіяльності педагогічної персоналії, біографові варто уважніше придивитися до ще двох базових аспектів концепції геніального швейцарського психолога і філософа. Перший стосується заперечення постулатів, згідно з якими життєдіяльність індивіда повністю визначається «власним досвідом», навчанням і впливом оточення. К. Г. Юнг доводив, що кожна особистість з'являється на світ як «цілісний особистісний ескіз», потенційно представлений зі самого народження, тому середовище не дозволяє їй «стати собою», а лише виявляє те, що вже було в ній закладено. Другий аспект стосується визначених ним рівнів несвідомого: індивідуальне, групове, національне, сімейне, колективне тощо. Вони включають універсальні для культури певної спільноти архетипи, які виражають властиву їй спадкову структуру психіки, що розвивалася тисячі років, тож відповідним чином визначає думки, почуття, вчинки особи [11]. Такий нестандартний для сучасної педагогічної біографістики підхід може дати і якісно нові оціночні характеристики як особистості вченого-педагога, так і визначення його місця, ролі в історії педагогічної думки, особливо якщо він мав здобутки в різних сферах гуманітаристики. Для вивчення і розуміння впливу соціальних, політичних, економічних, релігійних чинників на становлення педагогічної персоналії важко переоцінити вчення німецького філософа, соціолога, психоаналітика Е. Фромма (1900-1980). Він обґрунтував блискучу ідею, відповідно до якої саме завдяки любові до праці люди об'єднуються, не втрачаючи при цьому відчуття власної цілісності, індивідуальності [див. : 10].

У такому контексті заслуговує на відзначення й використання в дослідницькій діяльності психосоціальної концепції особистості (т. зв. егопсихологія) Е. Еріксона (1902-1994). Доводячи, що кожен психологічний феномен може бути зрозумілим через вивчення взаємодії біологічних, поведінкових, соціальних, інших чинників, англійський учений акцентував на змінах, що відбуваються впродовж окремого життєвого циклу, усього життя шляхом зміни орієнтирів власного «Я» у стосунках із соціальним оточенням [4]. Такі ідеї є продуктивним

інструментом для розробки періодизації життєдіяльності персоналії, адже, розв'язуючи це складне завдання, науковці зазвичай апелюють до «явних», безсумнівних подій, змін, досягнень, але здебільшого не враховують «латентні» мотиви, прагнення, зміни у її внутрішньому світі, які реально впливали і позначали життєвий шлях.

Чимало продуктивних для розвитку досліджень у галузі педагогічної біографістики ідей і концептів висунули представники такого напрямку персонології, як гуманістична психологія. Зосередившись на осмисленні проблеми розвитку потенціалу особистості, вони обґрунтували постулати про природну самодостатність людини та її здатність до постійного самовдосконалення. На цій основі сформувалася феноменологічна теорія К. Роджерса (1902-1987), який показав, що суспільна реальність феноменів (зокрема й педагогічних персоналій. – І. Р.) є функцією того, як вони сприймаються іншими; їхній внутрішній світ повною мірою доступний тільки їм; лише суб'єктивний досвід дає ключ до розуміння особистості [7].

Це і є тією феноменологічною реальністю, яку «біограф-персонолог» має виявити, проаналізувати, зрозуміти. У такому ж ключі відзначаємо погляди ще одного визначного психолога ХХ ст. Г. Оллпорта (1897-1976), який доводив, що кожна особистість індивідуальна, позаяк нові мотиви виникають зі старих, але у своєму функціонуванні перші та другі є незалежними. Тому, щоб її вивчити і зрозуміти, потрібно досліджувати систему постійної взаємодії індивіда із соціальним середовищем. Для розв'язання цього завдання вчений розробив і класифікував понад 50 визначень особистості [6].

Осмислення і використання доробку суспільно-історичного напрямку персонології, представленого переважно радянськими вченими, цікаве й корисне його орієнтованістю на вивчення життєдіяльності персоналій ХХ ст. Вони нагромадили цінний емпіричний і теоретичний матеріал у царині психології особистості і характеру. Заслужують на увагу розроблений О. Лазурським (1874-1917) т. зв. природний варіант наукового дослідження конкретної особистості в її реальних життєвих ситуаціях. Учений запропонував оригінальну класифікацію особистостей у вигляді конкретної евристичної типології, яка базується на аналізі численних біографій. В її основу був покладений принцип поділу особистостей на два рівні: нижчого психічного («активний», «ефективний» працівник) та вищого психосоціального (служителі «знань», «науки», «мистецтва», «освіти», «організації») [5]. Отже, вона орієнтує вивчення саме творчих особистостей, зокрема дає інструменти для зіставлення їхніх психічних реакцій у різних життєвих ситуаціях і з таких позицій проектує порівняння їхніх ідейних поглядів.

Слід визнати, що в сучасній українській педагогічній біографістиці психосоціальні характеристики персоналій у переважній більшості представлені доволі фрагментарно, шаблононо, подекуди спрощено, примітивно. Причини цього такого становища здебільшого викликані не стільки браком джерел, скільки нерозумінням підходів до здійснення комплексного структурного аналізу, відсутністю спеціальних фахових знань, зокрема й через брак відповідних науково-методичних розробок. А з позицій персонології особистість розглядається як організована сукупність властивостей психіки та цілісна окремо взята особа із властивими їй біосоціально зумовленими психологічними характеристиками, зокрема інтересами, потребами, темпераментом, характером тощо. Вона осмислюється через призму взаємин із іншими індивідами та як суб'єкт впливу різних чинників, що постійно змінюється (в окремих властивостях і загалом) залежно від умов індивідуального розвитку, соціокультурного середовища, виховання, сімейних стосунків, захворювань тощо [8, с. 52-82].

Розроблена у персонології методологія структурно-особистісного аналізу орієнтує на комплексний інтегративний підхід до вивчення педагогічної персоналії, який передбачає врахування як загальної, властивої всім людям, так і її власної унікальної «конструкції». Узагальнення цього наукового досвіду дозволяє спроектувати підхід, який передбачає послідовне вивчення її: а) соціально зумовлених властивостей і якостей (світогляд, спрямованість інтересів, моральні характеристики); б) біологічно зумовлених параметрів (темперамент, задатки, інстинкти і т. ін.); в) специфіки окремих психічних станів (приміром, здатність до запам'ятовування тощо); г) інтелектуального, навчального, професійного досвіду (знання, уміння, навички, звички). Варто розуміти, що, не всі ці риси, властивості однаково значущі для вивчення педагогічної персоналії, однак вони взаємопов'язані й у сукупності відтворюють цілісну особистість.

Сутнісно-змістові характеристики означених компонентів психосоціальної структури особистості достатньо висвітлені у психолого-педагогічній літературі (Ю. Погорельцева та ін.), тому, зважаючи на обмежені рамки статті, стисло з'ясуємо найголовніші із них у контексті особливостей і викликів, пов'язаних із дослідженням педагогічної персоналії. При розв'язанні цього дослідницького завдання слід ураховувати такі загальні тенденції і принципи. По-перше, у процесі розвитку особистість віддаляється від «природного джерела» свого походження (атмосфера родини, місце народження тощо), набуваючи «соціально зумовлених» рис і властивостей, детермінованих суспільними впливами. По-друге, кожна педагогічну персоналію визначають притаманні лише їй специфічні якості. Її індивідуальність як найбільш стабільні, виразні якості формуються у процесі онтогенезу. Тому впродовж життя творчий і професійний «портрет» персоналії поповнюється або взаємозаміщується такими психічними рисами, як, до прикладу, розсіяність, забудькуватість, роздратованість, підвищена вразливість, сентиментальність тощо. Вони можуть бути викликані притаманними творчій особі заглибленням у власні роздуми, нереалізованістю життєвих планів, безліччю інших психогенних чинників.

По-третє, жодна психічна властивість не є вродженою, позаяк успадковуються лише особливості анатоми-фізіологічної конструкції будови і вищої нервової діяльності, які визначаються задатками, що також видозмінюються в процесі особистісної еволюції. По-четверте, рушійною силою творчої, професійної, громадської діяльності педагогічної персоналії виступають інтереси, мотиви, стимули, які, з одного боку, характеризують її

спрямованість і ставлення до певного предмета, явища, соціального середовища, з іншого, виступають рушійною силою до навчання, самоосвіти, творчої й інших видів діяльності, самовдосконалення в процесі виконання своїх функціональних обов'язків. Необхідно зважати, що попри «широту інтересів», які забезпечують усебічний розвиток інтересів, вони фокусуються на провідному виді діяльності (пристрасть до науки; удосконалення педагогічної майстерності; розвиток національної освіти тощо) і допомагають розв'язувати відповідні завдання.

Окрему увагу в дослідженні педагогічної персоналії доцільно приділити темпераменту (лат. – суміш, певні співвідношення частин), що як біологічний тип реакції є вродженою і досить статичною особливістю, тож істотно зумовлює і позначає притаманні особі специфічні якості. Ця проблема достатньо висвітлена у психолого-педагогічній літературі (П. М'ясоїд, С. Рубінштейн та ін.), тому лише відзначимо, що, працюючи у вказаному напрямі, науковець не повинен обмежуватися визначенням притаманного особі одного з типів темпераменту (згідно з класичними системами І. Канта, І. Павлова – сангвінічний, меланхолічний, холеричний, флегматичний). Він має показати, як комбінації їхніх властивостей (урівноваженість, вразливість, збудженість, рішучість, рухливість, інертність, нестримність тощо) позначалися на вчинках, виборі шляхів досягнення завдань, кар'єрному зростанні, інших аспектах суспільної діяльності.

До вивчення характеру (грец. – риса, особливість) педагогічної персоналії, що розкриває її в усьому розмаїтті й своєрідності діяльнісних виявів, доцільно підходити, зважаючи на сукупність стрижневих психічних властивостей, які проявляються в її поведінці та ставленні до «іншого», свого «Я», суспільства загалом. Вони виставляються як базові, часто опозиційні «маркери»: чесність – брехливість, колективізм – індивідуалізм, альтруїзм – егоїзм, працелюбство – лінивість і т. ін.

Важливо не обмежуватися констатацією певної риси характеру (який, на відміну від темпераменту, визначає соціальну, а не біологічну сутність людини), а розглядати його як один із елементів цілісної психосоціальної сутності особи та через призму її суспільної діяльності, місця в соціумі. Системний підхід до цієї проблеми забезпечує вибір наукової типології, класифікації, що відповідають дослідницьким завданням. Зокрема, доволі продуктивною для вивчення педагогічної персоналії може бути розроблена англійським психологом Г. Айзенком типологія особистості, яка за таким критерієм, як домінуючий психотип розкриває творчий потенціал особистості: налаштованим на внутрішній світ інтровертам властиве аналітичне, мозаїчне сприйняття дійсності, екстравертам – синтетичне, цілісне, а проміжними між цими амбівалентам – ті й інші риси [1]. Осмислення з таких позицій творчості вченого-педагога може дати якісно нові пояснення його наукових рефлексій, ідей, поглядів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, стрижень персонологічного структурного аналізу педагогічної персоналії як творчої особистості становить ідея, згідно з якою онтогенетичний розвиток супроводжується і проявляється у своєрідній динаміці різних людських типів та інтегрується в єдності біологічних і соціально-типових тенденцій. Біограф має розуміти, що між типами вищої нервової діяльності, з одного боку, та характером, творчим потенціалом особистості, з іншого, існує безсумнівний і виразний взаємозв'язок, який потрібно виявити та пояснити, зокрема через призму його впливу на зміст і результат теоретичних пошукувань, професійно-освітніх, науково-організаційних, інших виявів суспільної активності. Подальшого дослідження потребує висвітлення поглядів сучасних українських учених щодо персонологічного аналізу педагогічної персоналії.

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2002. – 214 с.
2. Айзенк Г. Как измерить личность / Г. Айзенк, Г. Вильсон / пер. с англ. А. Белопольского. – М.: Когито-Центр, 2000. – 281 с.
3. Вікова психологія / авт. кол. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А та ін.: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
4. Еріксон Е. Життєвий цикл: епігенез ідентичності / Е. Еріксон // Психологія особистості: навч. посіб. – Житомир, 2005. – С. 68-70.
5. Лазурский А. Ф. Очерк науки о характере / А. Ф. Лазурский. – М.: Наука, 1995. – 271 с.
6. Оллпорт Г. Личность в психологии / Г. В. Оллпорт / пер. И. Ю. Авидон. - М.: КСП; С.Пб.: Ювента, 1998. – 347 с.
7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Роджерс. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – 168 с.
8. Семке В. Я. Основы персонологии В. Я. Семке. – М., 2001. – 476 с.
9. Фройд З. Вступ до психоаналізу / З. Фройд. – К.: В-во Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. – 480 с.
10. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм / пер. с англ. ред., В. И. Добренков. – 2-е изд., доп. – М.: Прогресс, 1990. – 330 с.
11. Юнг К. Психологічні типи / К. Юнг. – Львів: Астролябія, 2010. – 692 с.

Reference

1. Adler A. Praktika i teoriya individual'noj psihologii / A. Adler. – М.: Izd-vo In-ta Psihoterapii, 2002. – 214 s.
2. Ajzenk G. Kak izmerit' lichnost' / G. Ajzenk, G. Vil'son / per. s angl. A. Belopol's'kogo. – М.: Kogito-Centr, 2000. – 281 s.
3. Vikova psykholohiya / avt. kol. Serhyeyenkova O. P., Stolyarchuk O. A.: navch. posib. – К.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2012. – 376 s.
4. Erikson E. Zhyt'yevyy tsykl: epihenez identychnosti / E. Erikson // Psykholohiya osobystosti: navch. posib. – Zhytomyr, 2005. – S. 68-70.
5. Lazurskiy A. F. Ocherk nauki o haraktere / A. F. Lazurskiy. – М.: Nauka, 1995. – 271 s.
6. Ollport G. Lichnost' v psihologii / G. V. Ollport / per. I. Ju. Avidon. - М.: KSP; S.Pb.: Juventa, 1998. – 347 s.
7. Rodzhers K. Vzglyad na psihoterapiyu. Stanovlenie cheloveka / K.Rodzhers. – М.: Progress-Univers, 1994. – 168 s.
8. Semke V. Ja. Osnovy personologii V. Ja. Semke. – М., 2001. – 476 s.
9. Froyd Z. Vstup do psykhoanalizu / Z. Froyd. – К.: V-vo Klub Simeynoho Dozvillya, 2015. – 480 s.
10. Fromm Je. Imet' ili byt'? / Je. Fromm / per. s angl. red., V. I. Dobren'kov. – 2-e izd., dop. – М.: Progress, 1990. – 330 s.
11. Yunh K. Psykholohichni typy / K. Yunh. – L'viv: Astrolyabiya, 2010. – 692 s.